

MEHMED ALİ PAŞA İSYANI SIRASINDA MİSİR'İN EKONOMİK DURUMUYLA İLGİLİ SULTAN ABDÜLMECİD'E SUNULAN BİR LAYİHA

YRD. DOÇ. DR. MURAT KEHA *

Öz

Osmanlı Devleti'nin merkeze uzak vilayetlerinden biri olan Mısır, Mehmed Ali Paşa buraya vali olana kadar sürekli karışıklıkların yaşandığı ve idare edilmesi güç bir yerdi. Mehmed Ali Paşa buraya vali olarak atandıktan sonra ilk iş olarak, karışıklıklara sebep olan yerel otorite kaynaklarını ortadan kaldırmış ve yönetimi kendi eline almıştır. Bulunduğu bölge ve coğrafi şartlar nedeniyle mümbit bir bölge olan Mısır'da uyguladığı doğru politika ve stratejilerle Mehmed Ali Paşa, hem nüfuzunu, hem zenginliğini ve hem de gücünü arttırmayı bilmiştir. Uyguladığı üretim ve sıkı takip politikaları ve tekel sistemi sayesinde Mısır'ın gelirini vali olduğu ilk zamanlara kıyasla yaklaşık otuz kat arttırmış ve bu muazzam gelirle bağlı olduğu devlete yardım edebilecek güce ulaşan modern ve sağlam bir ordu kurmayı başarmıştır.

Önceleri bir iç isyan olarak düşünülen sonradan ise uluslararası bir Doğu Sorunu haline gelen Mehmed Ali Paşa isyanının son safhasında, Ramiz Paşazâde İzzet Bey tarafından kaleme alınan incelediğimiz layihada Mehmed Ali ve İbrahim Paşaların mal ve emlaki hakkında bilgiler verilmektedir.

Layihada ayrıca Mısır'da gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin yanında, tüm gelir-gider işlerinin nasıl işlediği hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Layiha Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu sistem ve işleyişi hakkında birinci elden verilen bilgiler münasebetiyle de ayrıca zikre şayandır.

* YRD. DOÇ. DR. MURAT KEHA, Atatürk Üniversitesi, Erzurum Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü. Email: murathan.keha@atauni.edu.tr)

Anahtar Kelimeler: Ramiz Paşazâde İzzet Bey, Mısır Meselesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Layiha.

ABSTRACT

Egypt, one of the cities of Ottoman Empire which is far from the centre, was a place difficult to control where conflicts always occurred until Mehmed Ali Pasha was appointed as governor. After Mehmed Ali Pasha was appointed as governor, the first thing he did was to remove the local authority sources which caused conflicts and took the authority under his total control. In Egypt which is a fertile place due to its location and geographical conditions, thanks to his correct politics and strategies, Mehmed Ali Pasha knew how to increase his influence, richness and power. Thanks to his production and intense politics and the system of monopoly, he increased the revenues of Egypt thirty times more in comparison to the first time he was appointed as governor and with this huge income, he was capable of creating a modern and powerful army which could help the state it was attached to.

During the last phase of the uprising of Mehmed Ali Pasha, which was at first thought as an internal revolt but then became an international Eastern Problem, in the written statement that we analyzed which was written by Ramiz Paşazade İzzet Bey, there is information about the goods and properties of Mehmed Ali and İbrahim Pashas. Besides the production facilities occurred in Egypt, in this written statement also is significant information about how income and expense activities work. This written statement is also worth mentioning due to the first hand information about the system formed by Mehmed Ali Pasha in Egypt and how it worked.

Keywords: Ramiz Paşazade İzzet Bey, The Issue of Egypt, Kavalalı Mehmed Ali Pasha, Written Statement.

چکیده

مصر به عنوان یکی از ولایتهای عثمانی تا زمان عهده داری محمد علی پاشا به عنوان حاکم این منطقه یکی از بخشهای صعب برای اداره کردن بوده است. یکی از اولین کارهای محمد علی پاشا پس از حکومت آرام کردن اغتشاشات و اتوریتته های موجود بوده است. وی سعی در به دست گرفتن امور نموده است.

محمد علی پاشا توانسته بود از جمیع لحاظ سیاسی و اجتماعی از قبیل افزایش جمعیت و ثروت در این منطقه موفق باشد. با ایجاد سیستم تولید بی نظیر توانسته بود سطح درآمد ناخالص مصر را بیش از ۳۰ برابر افزایش دهد که این در مقایسه با زمان خویش بی سابقه بوده است. وی از طرف دیگر به دولت مرکزی نیز کمک می نمود.

در لایحه ای که رامیز پاشا از عصیان محمد علی نوشته است مال و منال و ملک وی به رشته تحریر درآمده است. این عصیان در آغاز به شکل یک آشوب داخلی و بعد ها به صورت یک اغتشاش در شرق نمود پیدا کرده است. در این لایحه در مورد چگونگی فرایند تولید و افزایش بازده سود این منطقه بحث به میان آورده شده است.

کلید واژه ها: رامیز پاشا، زاده عزت بی، مساله مصر، محمد علی پاشا، لایحه.

I. Giriş

Dünyanın en eski medeniyetlerinden birine beşiklik etmiş olan Mısır, günümüzde batıdan Libya, güneyden Sudan, kuzey doğudan İsrail, kuzeyden Akdeniz ve doğudan Kızıldeniz ile çevrilidir. (Doğaner, 2004: 553) Tabii olarak, etrafı çöl ve denizlerle çevrili olan Mısır, Yukarı ve Aşağı Mısır olarak ikiye ayrılır. Coğrafi şartlar nedeniyle Yukarı Mısır "Afrika Mısır", Aşağı Mısır ise "Akdeniz Mısır" olarak adlandırılırsa yanlış olmaz. Genel olarak bu iki Mısır için hayati unsur Nil Nehri ve Güneş'tir. (İnan, 1992: 3; Özer, 1987: 9) Nil yalnız Mısır'a has olan toprağı getirmekle kalmayıp, aynı zamanda bu araziye sulamakta, bu sayede Mısır gayet mümbit mahsuldar bir toprak haline gelmektedir. (İnan, 1992: 3-4; Hornung, 2004: 9)

Firavunlar devri sona erdikten sonra Mısır, Persler, Romalılar, Büyük İskender ve Bizanslıların hâkimiyeti altına girmiş ve 639 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. (Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 2012: 5; Özkan, 2005: 10) Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethi ise 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu fetihle yalnız sözü edilen verimli topraklar değil, İslam Birliğinin manevi liderliğini ifade eden Hilafet Makamı da Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. (Balci, 2011: 25) Fethedilmiş olsa bile Mısır'da bulunan Kölemen Ocağı'nın kaldırılmamış olması daha sonra ortaya çıkacak pek çok soruna kaynaklık

etmeye devam etmiştir. (Kramers, 1979: 244) Merkezden uzak olan bu eyaletin idaresi bazen, yerel güç ve otorite olma özelliğini yitirmeyen Kölemenler yüzünden yüzeysel kalmış, bazen de valilerin isyanları sebebiyle kopma noktasına gelmiştir. (Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 2012: 5) Fransızlara göre “Mısır’a hâkim olan Avrupa kuvveti, Hindistan’a da hâkim olur.” şeklindeki kanaat (Altundağ, 1988: 23; Ergün, 2015: 278) ve 1831-1841 yılları arasında ortaya çıkan kısa zamanda bir “Doğu Sorunu”na dönüşen Mehmed Ali Paşa isyanı bu topraklar üzerinde özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa’nın mücadelelerine konu olmuştur. (Armaoğlu, 1999: 193; Uçarol, 2000: 168)

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Fransa ve İngiltere sömürge alanları kapma yarışında dünyanın her tarafında kapışmaya başladılar. (Ergün, 2015: 278) Elbette zayıflayan Osmanlı Devleti’nin elinde bulunan zengin topraklar da zaman içinde bu mücadelenin merkezinde yer almaya başlamıştı.

II. MEHMED ALİ PAŞA’NIN HAYATI

1769 yılında Kavala’da doğan Mehmed Ali Paşa, babası Bekçi başı İbrahim’i küçük yaşta kaybedince, Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa’nın himayesine girmişti. Ancak bir müddet sonra amcası hükümetin emriyle idam edilince, Kavala’da ticaretle uğraşan Leon isimli bir Fransız tüccara intisap eden Mehmed Ali, hamisinin kendisine karşı olan iyiliklerinden çok etkilenmiştir. Fransa’ya ve Fransızlara olan eğiliminin bu dönemden başladığı söylenmektedir. Mehmed Ali zeki, kararlı, enerjik ve çocukluğunda yaşamış olduğu olayların etkisiyle de sert karakterli idi. Çok cesur ve aynı zamanda kurnaz olan Mehmed Ali, okur-yazar olmakla birlikte, çok çalışkan ve çok becerikliydi. (Altundağ, 1988: 22-23; Armaoğlu, 1999: 195; Karal, 1995: 125; Uçarol, 2000: 168) On sekiz yaşında askerlik hizmetine giren Mehmed Ali, burada kısa zamanda kendini göstererek, Mısır’ı Napolyon’un işgalinden kurtarmak için Kavala’dan gönderilen seçme erlerin başında Kahire’ye geldi. Mehmed Ali ilk önceleri Kavala’dan gönderilen askerlerin komutan yardımcısı idiyse de, kısa zamanda bu birliklerin komutanı olacaktır. (Altundağ, 1988: 24; Armaoğlu, 1999: 195; Karal, 1995: 125; Uçarol, 2000: 168)

Mehmed Ali Mısır’a geldiği vakit Mısır’ın durumu çok karışık ve yönetimi çok kötü idi. Mehmed Ali zekâsı ve enerjisi sayesinde kısa zaman

sonra Mısır'ın yönetimini ele geçirmeye muvaffak oldu. Mısır'daki valileri çevirdiği entrikalarla saf dışı bıraktıktan sonra, Mısır'da hemen hemen müstakil bir durumda idareyi ele almayı başardı. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 7; Altundağ, 1988: 24; Armaoğlu, 1999: 196; Karal, 1995: 126) Nihayet Babıali de, Mısır'da güçlü bir yönetim istediğinden ve bunu Mehmed Ali'nin yapabileceğine inandığından, senelik bir vergiden başka, Medine'yi ellerine geçiren Vahhabilerle de mücadele etmek ve kutsal yerleri bunların ellerinden kurtarmak şartıyla 1804¹ yılında Mehmed Ali Paşa'nın valiliğini onaylamıştır. (Altundağ, 1988: 24-25; Armaoğlu, 1999: 196; Karal, 1995: 126; Uçarol, 2000: 168; Ergün, 2015: 279; Kızıltoprak, 2001: 23 vd.)

III. MEHMED ALİ PAŞA'NIN VALİLİĞİ VE İSYANI

Mısır'a vali olarak atanan Mehmed Ali Paşa, Mısır'da çok büyük işler yapmayı başardı. İktisadi, askeri ve bahri bakımdan Mısır'ın görünüşünü tamamen değiştirerek, Mısır'ın ziraat ve imarını artırdı. Nil Nehrinden İskenderiye'ye açtığı "Mahmudiye Kanalı" gibi nice girişimlerle Mısır'ı kalkındırdı. (Bağçeci, 2014: 220)

Mehmed Ali Paşa Mısır'da başarılı olabilmenin yolunun Kölemenleri bertaraf etmekten geçtiğini anlamış ve bu maksatla 1811 yılında bir oyuna getirip, bütün Kölemen Beylerini ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştu. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 8; (Armaoğlu, 1999: 197; Karal, 1995: 127; Uçarol, 2000: 168; Fahmy, 2010: 10; Ergün, 2015: 279)

Mehmed Ali Paşa Mısır'da Kölemenlerin otoritesini kırdıktan ve Mısır'ın gerçek hâkimi olduktan sonra (Uçarol, 2000: 168) kendisine bütün İslam Dünyası'nda büyük şöhret sağlayacak olan Vahhabileri ortadan kaldırmaya yöneldi. Nihayetinde de bunda muvaffak olarak, Hicaz'ı Vahhabiler'den kurtaran Mehmed Ali Paşa'nın etkinliği tüm Arabistan kıtasına yayıldı. Çünkü artık Hicaz'ın yönetimi de İbrahim Paşa'nın eline geçmişti. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 9; Armaoğlu, 1999: 197; Karal, 1995: 127; Uçarol, 2000: 168; Fahmy, 2010: 39)

Gerçekte Paşa'nın kudreti, Mısır'da kurmaya başladığı yeni düzenden ileri geliyordu. Bu düzen bayındırlık, ziraat ve ticaret alanlarında hızla

¹ Karal bu tarihi 1804 (s.126) olarak verirken, Altundağ ve Râgıb Raif 1805 (s.24 ve s.7) olarak vermektedir.

gelişmişti. Yukarıda bahsedilen Mahmudiye Kanalı ile sulama işleri düzene sokulmuş, Kölemen ve vakıf topraklarına el konulmuştu. Ayrıca ziraatta ürün vergisi kabul edilerek, ticaret ve endüstride tekel sistemine geçilmişti. (Karal, 1995: 127; Fahmy, 2010: 10) Ziraatta pamuk ekimi ön plana alınmış, afyon, pirinç ve hububat geniş ölçüde yetiştirilmeye başlanmıştı. Bunların yanı sıra ipekçilikte de büyük bir başarı sağlanmış, Suriye'den getirtilen usta işçiler ile kısa zamanda milyonlarca dut ağacı yetiştirilmişti. Bunun sonucu olarak 1832-1833 yılları arasında 12.000 okka ipek elde edilmişti. Şeker kamışı, zeytin, keten ve kenevir ekimine de büyük önem verilen Mısır'da, böylece ziraat bakımından büyük bir gelişme kaydedilmişti. Bu esnada endüstri de yürütülen bu faaliyetlere paralel olarak ilerliyor, iplik, şeker, bez ve alkol fabrikaları Mısır ekonomisine yeni bir görünüme kavuşturuyordu. (Karal, 1995: 127) Ayrıca Paşa başlattığı geniş kapsamlı denetim politikaları² sayesinde hazineye düzenli gelir daha çok akmaya başlamıştı. Zira işlenmiş mallar ve tarımsal ürünler Paşa tarafından belirlenen fiyattan sadece devlet ambarlarına satılmak zorundaydı. Bu uygulamaların sonucu olarak yıllık gelir çok büyük artış göstermiş ve düşünülmesi bile güç projeler gerçekleştirilmiştir. (Fahmy, 2010: 10)

Yapılan tüm bu faaliyetler sonucunda Mısır'ın gelirleri hızla artmaya başladı. Mehmed Ali Paşa Mısır Valisi olduğu zaman Mısır'ın geliri 13.000³ kese iken, ikinci yıl bu miktar 18.000 keseye çıkmıştır. Dördüncü yıl 35.000 keseye yükselen Mısır gelirleri daha sonraları 400.000 keseye kadar yükselmiştir. (Mustafa Nuri Paşa, 1980: 268; Uçarol, 2000: 169) Bu paranın ancak 12.000 kesesi İstanbul'a gönderildiği için Mısır hazinesine pek çok para kalmaktaydı. (Karal, 1995: 127) Mehmed Ali Paşa ekonomide ve ticaretle her şeyi kendi tekeli altına alarak bir çeşit devlet sosyalizmi kurmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, sonraları biraz da abartarak şöyle demiştir: "*Mehmed Ali Mısır halkını, zengin ve fakir olmak üzere iki sınıfa*

² Bu denetim politikaları Mısırlıları kendi köylerinde mahpus gibi yaşamaya zorlamış, ellerinde yazılı geçiş izni olmadan bir köyden bir köye gitmelerini dahi imkânsız hale getirmişti. Köyler kışla gibi idare olunmaya, ahalisi gece gündüz muhafızların gözetimi altında yaşamaya ve toprağı işlerken bile müfettişlerin denetiminde olmaya ve elde ettiği ürünü devlet ambarına teslim etmeye mecbur bırakılmıştı. Köylerinden ya firar ediyorlar ya da ancak daha da katı bir disiplin anlamına gelen angarya hizmeti veya mecburi askerlik sebebiyle ayrılabiliyorlardı. Timothy Mitchell, Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi, Çev. Zeynep Altıok, İletişim Yayınları, s. 77-78, İstanbul 2001.

³ 1 kese 500 kuruş.

ayırmıştır. Zengin sınıf bizzat kendisi, fakir sınıf ise Mısır halkıdır." Ancak Mısır'ın Mehmed Ali Paşa yönetimi altında ekonomik bakımdan da güçlü bir konuma gelmiş olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. (Armaoğlu, 1999: 196)

Mısır'ın yönetimi esnasında Mehmed Ali Paşa için en kritik yol ayrımlarından biri olan uzun lifli pamuk yetiştirilmesi denemesinin başarılı olması sonucu sürekli artan bir pamuk yetiştiriciliği söz konusu olmuştur. Bu sayede Paşa sattığı pamuktan tahmin edilemeyecek kârlar elde etmeyi başarmış ve bunu tamamen kendi denetimi altında tutarak, ordusunu kurmak, donanmasını inşa etmek, fabrikalar açmak, sayısız okul, hastane ve saray yaptırmak için kullanmıştır. (Fahmy, 2010: 11)

Mehmed Ali Paşa elde ettiği bu gelirlerin bir kısmı ve Fransız subay ve teknisyenlerinin de yardımıyla kendisine Avrupaî tarzda bir ordu ve donanma kurdu.⁴ Avrupa'ya –özellikle Fransa'ya- çok sayıda öğrenci göndererek, Mısır'ın geniş ölçüde ve her alanda kalkınmasını temin etti. (Uçarol, 2000: 169) Ayrıca Paşa elde ettiği paranın bir kısmını da kendisi için güçlü bir propaganda mekanizması kurmak için harcadı. Padişah üzerinde tesiri olan devlet adamları ve devlet erkânına türlü vesilelerle para yardımında bulundu. (Karal, 1995: 127-128)

Kurduğu bu güçlü ordu ve donanma ile Osmanlı Devleti'ne de Yunan ayaklanması sırasında yardımlarda bulunmuşsa da yaşanan çeşitli olaylar sebebiyle Osmanlı Devleti ile arası açılmıştır. Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlar neticesinde Mehmed Ali Paşa valiliğinin ilk yıllarından beri ilgi duyduğu Suriye Valiliği'nin⁵ kendisine verilmesini (Fahmy, 2010: 47) istemişse de, Babıali buna razı olmamıştı. (Altundağ, 1988: 28; Armaoğlu,

⁴ Mehmed Ali Paşa, askerlerinin tıpkı Avrupalı modern ordular gibi tek tip üniforma giymesine karar vermişti. İlk önceleri seçilen yumuşak kumaş askerlerin zorlu talimleri için uygun olmayınca, bunun yerine çuhada karar kılındı. Yabancı bir zanaatkâr ülkede çuha endüstrisi kurmak üzere davet edildi. Buraya düzenli olarak yün tedariki için ülkedeki tüm koyunlar kayıt altına alındı. Sonunda Paşa bu ticareti tekelleşti. Daha sonra asıl amacı orduya ihtiyaç duyduğu giysileri sağlamak olan kumaş fabrikalarının kurulmasına karar verildi. Bunun yanında Paşa fes ve ayakkabı üretimi için de emirler yayınladı. Fahmy, s. 180.

⁵ Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'ye duyduğu bu köklü ilginin bir takım nedenleri vardır. Bunlardan ilki Suriye'nin zengin hammadde kaynaklarıdır. Bunların içinde de en önemlisi Suriye'nin kuzeyinde yer alan ve kerestesi ile ünlü olan zengin ormanlık bölgelerdir. Paşa her ne kadar fellahları ağaç dikme konusunda teşvik etmişse de Mısır'da yetişen ağaçların kalitesinin ithal edilenler kadar iyi olamayacağını bildiğinden

1999: 197; Karal, 1995: 128) Bunun üzerine Paşa Suriye'yi kendi gücüyle almak için harekete geçmeye karar verdi. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 28-29; Altundağ, 1988: 28-29; Armaoğlu, 1999: 198; Karal, 1995: 129; Eren, 2008: 35) Mehmed Ali Paşa, Süleyman Paşa⁶ ile oğlu İbrahim Paşa'yı Suriye üzerine gönderdi. 1 Kasım 1831 tarihinden itibaren Suriye topraklarına girmeye başlayan Mısır kuvvetleri kısa sürede Yafa, Gazze ve Hayfa'yı alıp, Akka'yı kuşattı. Altı ay kuşatmadan sonra (Yusuf Rıza, 1330; 29) Akka'yı da almayı başardı. Mısır kuvvetlerinin kolayca bu kadar başarılar elde etmesinde Suriye'nin içinde bulunduğu karışıklıkların ve Paşa'nın burada yaptığı ve Suriyelilere çok şeyler vaat ettiği propagandaların da büyük payı vardır. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 12; Altundağ, 1988: 35-39; Karal, 1995: 129; Uçarol, 2000: 170; Fahmy, 2010: 63; Eren, 2008: 35-38)

Yaşanan tüm bu olaylar neticesinde Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı yapılan bu hareketleri kabul etmemesi, Paşa'nın da yaptıklarında ısrarcı olması neticesinde kısa sürede beynelmil bir hadise haline gelen ve 1831-1841 yıllarını kapsayan bir "Mısır Meselesi" ortaya çıkmıştır.

Önceleri Osmanlı Devleti'nin bir valisi ile yaşadığı bir sorun olarak görülen, ancak Mısır kuvvetlerinin kesin zaferleriyle sonuçlanan Beylan ve Konya Savaşları'ndan sonra işin rengi tamamen değişerek bir Avrupa diplomasisi sorunu haline gelen meselenin birinci kısmı Avrupalı Devletlerin baskısı sonucu Padişah'ın verdiği tavizlerle kapanmıştır. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 13; Armaoğlu, 1999: 205; Fahmy, 2010: 67 vd; Eren, 2008: 51) 1833 yılında imzalanan Kütahya Antlaşması ile mesele bitmiş gibi görünse de aslında her iki taraf da bu barışı geçici bir mütareke olarak görüyor ve gerekli hazırlıkları yapmaktan geri durmuyordu. (Armaoğlu, 1999: 211) Nihayetinde mukadder son için aranan bahane bulunarak her iki taraf yeniden savaşa tutuştu. Nizip'te meydana gelen muharebe Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı. (R.Raif-R.Ahmed, 2011: 16; Yusuf Rıza, 1330: 30)

Bâbüali ile Mehmed Ali Paşa arasındaki mücadele bir anda tekrar Avrupa güçlerinin en önemli meselelerinden biri haline geldi. Her ne kadar

dolayı, Sudan, Kıbrıs, Anadolu veya Avrupa demeden bulabildiği her yerden kereste ithal etmiştir. Bu sebepten dolayı hem geniş orman arazileri, hem kereste çeşitliliği, hem de Mısır'a olan yakınlığı dolayısıyla Suriye cazip bir bölgedir. Fahmy, s.49.

⁶ Süleyman Paşa iktida eden ve Mısır ordusunu Fransız usulüyle düzenleyen Fransız subayı Albay Seve'dir. Yitzhak Hoffman, s. 193.

Mehmed Ali Paşa birçok hususlarda büyük işler başarmışsa da, teşebbüslerinin büyüklük ve ehemmiyeti, Fransa hariç, bütün Avrupa'yı aleyhine çevirdi. Mehmed Ali Paşa'nın elde ettiği muvaffakiyetler bilhassa İngiltere'yi kuşkulandırmıştı. İngiltere en zengin kolonisine giden en kısa yolun, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ve Suriye'deki nüfuz ve hâkimiyetiyle kapandığını görmüş, Fransa'yı bile dikkate almayarak şiddetle sahaya çıkmıştı. Nihayet Palmerston gibi büyük bir diplomatın zekâ ve gayretiyle Londra, bu meselenin siyasi merkezi haline getirilerek, Mehmed Ali Paşa ile meydana çıkan Mısır meselesi İngiliz menfaatlerine uygun bir şekilde halledilmişti. (Altundağ, 1943: 34)

IV. RAMİZ PAŞAZÂDE İZZET BEY'E GÖRE MEHMED ALİ PAŞA İSYANI SIRASINDA MİSİR'İN EKONOMİK DURUMU

Ramiz Paşazâde İzzet Bey tarafından kaleme alınmış olan bu layiha⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı (Y..E..) 91-1 dosya ve sıra numarası ile kayıtlıdır. Layiha iki kısımdan oluşmaktadır. İzzet Bey layihanın birinci kısmında Mısır'la ilgili siyasi olayları ele alırken⁸, ikinci kısmında ise Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa ile bunların aile fertlerinin mal varlıklarıyla Mısır'ın idari ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Her ne kadar tasnif kataloğunda layihanın 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840) tarihinde yazıldığı kaydı yer alıyorsa da, belge üzerinde sadece 1255 (1840) tarihine yer verilmekte, gün ve ay ibaresi yer almamaktadır. Ancak belgede geçen "...bu üç ayların onlar için kıyametten beter olduğu..." ifadesi ve ayrıca belgenin muhtemelen İzzet Bey İstanbul'a geldikten sonra kaleme alınması 29 Zilhicce tarihinin geçerli olabileceğini doğrular niteliktedir.⁹

Ramiz Paşazâde İzzet Bey hakkında yaptığımız tüm araştırmalara rağmen maalesef bir bilgi bulunamamıştır. Ancak belgede yer alan ve "*Bogos Bey tarafından yapılan yazışmaların kendisi tarafından kaleme alındığını ve gelen*

⁷ Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrak (Y..EE.), nr. 91-1.

⁸ Bkz. Murathan Keha, "*Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır'ın Siyasi Durumuyla İlgili Sultan Abdülmecid'e Sunulan Bir Layiha*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 20, S. 4, s. 1415-1434, Aralık 2016.

⁹ Bkz. Keha, agm, s. 1425.

tercümelerin de yine kendisi tarafından kaydedildiği" ifadesinin yanında, Menekli Ahmed Paşa'nın varyetini sayarken, ".....ve evvelki sene hesaplarını bendeniz rü'yet etmişimdir...." ifadesinden İzzet Bey'in anlattığı dönemde bulunduğu konum itibarıyla olayların hemen hemen merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Layihanın bu kısmına Ramis Paşazâde İzzet Bey "*Şükür olsun Berrü'ş-Şam istilâ olunup yakında Mısır dahi alınacağından gerek Mehmed Ali Paşa ve gerek İbrahim Paşa'nın emval ve emlaki hususuna i'lm-i icmâli hâsıl olacak kadar keyfiyetleri beyan olunur*" cümlesiyle başlamakta ve aşağıdaki bilgileri vermektedir.

İzzet Bey'in ifadesine göre; İbrahim Paşa¹⁰ Adana'da önemli ölçüde ziraat yapmaktadır. Yalnız dört bin keselikten fazla hayvan ve çift aletleri vardır. Ambarlarında ise tohumluktan fazla olarak saklanmış bulunan çok miktarda zâhiresi dahi bulunmaktadır. Bu ziraatı kontrol altında tutan bir nâzır¹¹ ve bu nâzıra bağlı olarak, Mısırlılar tarafından mübâşir¹² denilen, gelir-gideri kaydeden Kıbtî Mısırlı bir kapıcı daha vardır ki, bütün hesap-kitap ve defterler onun elinde olup, hesapların Mısır usulü olarak tutulması onun mesuliyetindedir.

Ramis Paşazâde İzzet Bey, Menekli Ahmed Paşa'nın¹³ da Adana'da çiftliği, bahçesi, değirmeni ve ziraat için bir-iki köyü olup, senelik on beş

¹⁰ İbrahim Paşa tüm Mısır ve Suriye'de kamu ve yol asayişinin sağlanması, tarım sahalarının ıslah edilmesi, taş ve kömür ocaklarındaki üretim faaliyetleri, kerestenin Mısır'a nakledilmesi, koyun cinslerinin ıslahı, Bedevilerin yerleşiminin sağlanması ve bunun gibi birçok mesele ile doğrudan doğruya ilgilendi. Hoffman, s. 192.

¹¹ Her Suriye kentinin, genel validen emir alan bir valisi veya mütesellimi vardı. Mütesellim kentin gözetimi, yönetimi ve hemen hemen her türlü ayrıntıyla özel olarak görevlendirilmişti. Her mütesellimin yazıhanesinde, Mısırlıların idari lügatçelerinde "büro şefi" manasına gelen bir nâzır bulunmaktadır. Hoffman, s.198.

¹² Önde gelen memurların en alt kademesinde yer alan Mübâşirin vazifesi her türlü vergiyi toplamayı denetlemek ve Mütesellimin kontrol ettiği bölgede defterleri tutmaktır. Bu kişi aynı zamanda veznedar ve masrafların murakıbidir. Bu kişiler genel olarak Hıristiyan reaya sınıfından seçilmekteydi. Hoffman, s.198.

¹³ Menekli Ahmed Paşa layihanın kaleme alındığı dönemde Adana kaymakamı olarak görev yapmaktadır. Kaymakam bir bölgenin en yüksek amiriydi ve bu sıfatla umumi asayişini devam ettirme, bu sahalarda merkezi otoritenin talimatlarını icra, seferberlik emirlerini yerine getirme, ahaliyi silahsızlandırma ve benzeri vazifeler gibi, hem sivil hem de askeri vazifeleri vardı. Mütesellimin üzerinde bir görevli olup, genellikle Mısırlı askeri personele tahsis edilmiştir. Hoffman, agm., s. 197.

bin kuruş kadar geliri vardır. Ve bu kişinin Adana ahalisinden Nâmi denilen zimmî tüccar bir vekili olmakla, onun elinde faize vererek işlettiği kırk bin kuruşu olduğunu söyledikten sonra “*ve evvelki sene hesaplarını ben-deniz rü’yet etmişimdir.*” demektedir.

Layihaya göre Adana’da Mısır Kumpanyasına¹⁴ bağlı olarak faaliyet gösteren ve iki bin kese sermayesi olan bir kumpanya dahi bulunmakta ve Mısır’dan gönderilen ve Mısır Kumpanyasının eski sarrafının akrabası olan bir Ermeni sarraf tarafından yönetilmektedir. Aynı şekilde bu kumpanyanın gelir ve giderini kontrol eden ve sarrafın maiyetinde yine Mısır’dan gönderilmiş Kıbtî bir mübâşiri bulunmaktadır. Adana Eyaleti’nin¹⁵ hasılatını toplayan ve masraflarını zabt eden müstakil bir hazinedarı ve mübâşiri vardır. Adana ve Adana Eyaleti’nin senelik geliri on dört bin keseden fazladır. Eyaletin mukataası her sene düzenlenen müzayedeler ile taliplisine iltizam edilmektedir. Tüm bu mukataa bedelleri ve kişi başına düşen vergi miktarı düzenlenen defterlerde kayıtlı olup, mübâşirleri tarafından muhafaza edilmektedir. Adana, Tarsus ve Kozğan iskelelerinde zâhire ve mühimmat vardır. Buralarda ayrıca gelip giden eşyalar için Mısırlılar tarafından şevne¹⁶ tabir edilen büyük birer mahzen bulunmaktadır. Bu mahzenlerin de her birinin ayrı ayrı birer nâzırı ve kayıtlarını tutan birer mübâşiri vardır.

Yine layihaya göre Payas, Beylan ve Gülek dağlarından kesilen keresteler önce İskenderun’a ve buradan da İskenderiye’ye gönderilmektedir. İskenderun iskelesinde bu iş için hususi bir şevne olup, asker kaymakamlarından bir nâzırı ve gelir-gider kayıtlarını tutması için de bir mübâşiri vardır. Yapılan bu işe büyük önem verilmekte ve özen gösterilmektedir. İzzet Bey burada hayli kereste ve mühimmat olması gerektiğinden bahseder. Zira Halep ve havalisine giden mühimmatın merkezi İskenderun iskelesi olmakla şevnesinde çok mühimmat bulunmalıdır.

¹⁴ Kumpanya: Şirket

¹⁵ Suriye Mehmed Ali Paşa tarafından alındıktan ve Kütahya Antlaşması yapıldıktan sonra Suriye’nin idari yapısı değiştirilerek, eyaletlere bölündü. Bu eyaletler; Şam, Halep, Trablusşam, Adana ve Tarsus ile Sayda ve Filistin olarak sayılabilir. Hoffman, s. 188.

¹⁶ Şevne: Anbar (Mısır’da kullanılır.) Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 12. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s.995.

Layihada Halep Eyaleti'nin de tüm gelirinin Halep hazinesinde toplandığı ve buranın da hususi bir hazinedarı ve mübâşiri bulunduğu yazmaktadır. Aynı şekilde Halep'te de umumi bir şevne olup, içi mühimmat doludur. Ayrıca Halep'te bir de okul olup, içinde kitaba dair hayli şey bulunmaktadır.

İzzet Bey Şam, Trablusşam ve Akka'nın da gelir ve giderlerini muhafaza için hususi birer hazineleri, hazinedarları ve mübâşirleri olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Akka kalesi ordu merkezi kabul edildiği için her çeşit eşyanın saklandığı umumi bir şevnesi vardır ki, "eğer şu son seferde bir zarar görmedi ve telef olmadıysa içinde pek çok mühimmat olmalıdır. Buranın da müstakil nâzır, mübâşir ve kayıtlarının tutulduğu ayrı ayrı defterleri vardır."

Yine layihada yazdığına göre Yafa, Gazze, Rimle, Kudüs, Nablus, Hama ve Humus gibi büyük yerlerde de çeşitli şevneler olup, her birine çok şey gönderilmekle içlerinde hayli şey olmalıdır. Bu şevnelerin her birinin de müstakil birer nâzır ve mübâşirleri vardır. Bunlardan başka Antakya, Halep ve Şam'da birer umumi ispitallye¹⁷ olmakla her birinde ispitallyelere mahsus ecza olarak külliyetli eşya vardır. Şam'da bir mektep olup, içinde pek çok kitap bulunmaktadır.

İzzet Bey, Adana'nın, Halep'in, Şam'ın ve Akka'nın hususi birer ebniye nâzırı ve mübâşiri olduğundan bahisle, "ebniye şevnelerinde hayli kereste ve mühimmat bulunmalıdır. Arabistan'da kereste dedikleri şey öd ağacı gibidir ve bu gibi şeyler orada çok para etmektedir." demektedir.

Layihaya göre İbrahim Paşa Halep'te Amik ovasında da Adana'da olduğu gibi büyük miktarda ziraat yapmaktadır. Hatta Paşa'nın burada altı-yedi bin keselik hayvan ve çift aletleri olup, tohumluk olarak sakladığı çok miktarda zâhiresi bulunmaktadır. Ve bunun da hususi nâzır ve mübâşiri olmakla, burada bulunan eşyanın ve mahsulatın miktarını mübâşirleri daha iyi bilmektedir.

İzzet Bey burada bir de İbrahim Paşa'nın Şam'da sarrafların elinde altı bin kese akçesi olduğunu ve bu parayı faize verdiğini ve hatta bir iltizamda kendine ait masrafları bu paranın getirisiyle idare ettiğinden, Mısır'dan para getirtmediğini belirtmektedir.

¹⁷ Hastane, bkz. Kahraman Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilali'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması", Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi, Ed. Seyfi Kenan, İSAM, İstanbul 2010, s. 309.

Ele aldığımız layihaya göre Ariş Çölü'nün başında olan Gazze ve Rimle Kasabası'ndan tâ Gülek Boğazı'na kadar olan Berrü'ş-Şam'ın¹⁸ bütün gelir ve gideri Berrü'ş-Şam Hesapları Müdürü ünvanıyla Mirliva rütbesinden olan Kıbtî bir Mısırlı olan Hanna Bahri Bey'e¹⁹ takdim edilmektedir. Bu Hanna Bahri Bey adeta defterdar gibi bir görev üslenmiştir. Zira maliyenin durumunu ve tüm hesap işlerini o görmektedir ve bu zat Şam'da ikamet etmektedir.

İzzet Bey, *"İnşaallah Şam istila olununca bütün hazinelerin mevcudu, eyaletlerin bekayası ve her eyaletin gelir durumunun ve her şevnenin mevcut durumunun bilinmesi ve gereğinin yapılabilmesi için hazine ve şevne defterleri mübâşirlerinin toplanarak, tüm hesapların görülmesi gerektiğini"* vurgular. Özellikle yukarıda bahsi geçen Hanna Bahri Bey Hesâbat Divanı'na bağlı tüm mübâşirlerin, kâtiplerin, defterlerin ve bağlı tüm hesapların durumunu bilmektedir.

İzzet Bey'e göre Mısır'ın muhasebe defterleri incelenirken bu iş için işinde ehil ve uzman olan kişilerin görevlendirilmesi önemlidir. Çünkü bu Hanna Bahri Bey ve kardeşinin zimmetinde çok akçe ve Berrü'ş-Şam'da da çok şeyleri vardır. Eğer hesaplarına hakkıyla bakılır ise zimmetlerinde bulunan akçeler ortaya çıkacaktır. Ve elbette Mısır'ın istilasında her bir hazineye biraz para bulunması ihtimali olup, o kargaşada bunların o paraları ortadan kaybedeceklerine binaen durumun incelenmesi gerekmektedir.

¹⁸ Bazı kaynaklarda Berrü'ş-Şam, bazı kaynaklarda da Beriyyetü'ş-Şam olarak geçmektedir. Değerlendirdiğimiz belgede Berrü'ş-Şam olarak yazılmıştır.

¹⁹ Bir Ermeni Katolik ve Humuslu bir ailenin üyesi olan Hanna Bahri, böyle yüksek bir mevkiye ulaşan yegâne mahalli gayrimüslimdi. Suriye'deki hem sivil hem de askeri idarenin mali işlerini kendi elinde topladı; genel olarak, mevkiinden dolayı, idari meselelerde büyük bir role sahipti. Mütesellim ve bütün mübâşirler Hanna Bahri'ye karşı mesul olup, masrafların hesabını arz ederlerdi. Bu ona her bölgenin mali durumu, vergi toplama şartları, gümrük, memurlara verilen ücretler, askeri masraflar ve benzeri şeyler hakkında mükemmel bir malumat sahibi olma imkânı verdi. Şam'daki karargâhından, Suriye'deki en önemli meclis olan şura meclisinin işleyişine nezaret ederek, Suriye'nin genel idaresini yakinen takip etti. Umumi mali müfettiş olarak yabancı konsoloslar ve tüccarlar ile yakın münasebetler kurdu. Mükemmel diplomatik kabiliyeti ile onlar ve yetkililer arasında, birçok münakaşalı meselelerde başarılı bir şekilde arabuluculuk yaptı. Hanna Bahri Bey, Mehmed Ali Paşa ile aracsız yazışma yapabilen kişilerden biriydi. Doğrudan doğruya ya bizzat Mehmed Ali Paşa'dan veya onun baş muavininden emirler alırdı. Hoffman, s. 195.

İzzet Bey burada “Adana’nın hükümdarı²⁰ Hurşit Paşa, Halep’in İsmail Bey ve Şam’ın Şerif Paşa ise de bunlar hesap işlerine karışmazlar. Hesap işleri Hanna Bahri Beye mahsus olmakla tüm hesapların ondan sorulması, müdür olduğu Hesâbat Divanı’nın bütün defterleri görülüp, şayet hilesini örtmek için yalan söyleyecek olursa keyfiyetin meydana çıkarılması için her mahallin nâzır ve mübâşirlerinin dahi toplanarak durumun incelenmesi gerekir. Zira hakikat ancak bu şekilde tecelli eder.” demektedir.

Layihada İskenderiye’nin bütün ticaret hasılatı ve yabancıardan elde edilen gelirlerin İskenderiye Müdürü unvanıyla Bogos Bey’in²¹ elinde bulunduğu, İskenderiye varidâtının ve ticaret hasılatının mübâşirlerinin başka başka olduğu yazmaktadır. Aynı şekilde İskenderiye’de olan demirhane varşesi²² ve cam fabrikası ile mirîye ait olan diğer fabrikaların nâzır ve mübâşirlerinin de başka başka olduğu belirtilerek, “İskenderiye’de de ebniye nâzırı ve mübâşiri olup, varşe ve fabrikaların mahzenlerinde mal ve kereste olarak çok şey vardır. Bu mahzenlere ait “müdehharat”²³ denilen hususi defterler vardır ve bunlar mübâşirlerinde dururlar.” denilmektedir.

Donanma hakkında da ilgi veren İzzet Bey, “Tersane nâzırı Mirliva Latif Bey olup, donanmaya ait tüm mühimmat şevneleri ve kereste mahzenleri onun elindedir. Aynı şekilde bunların da her birinin ayrı ayrı nâzır ve mübâşirleri vardır. Donanmanın ve tüm mürettebatın masrafları Bahr Divanı Müdürü ünvanıyla bahriye mirlivalarından Hasan Bey’in elindedir. Bu kişi Mehmed Ali Paşa’nın Avrupa’ya giderek tahsilini orada tamamlamış kölelerinden biri ve gayet Sûfi bir zattır. Burası için de mahsus mübâşirler bulunmaktadır. Donanmanın masrafları için de müstakil bahriye hazineleri ve mübâşirleri vardır.” diye yazmaktadır.

Layihaya göre İskenderiye’deki ticaret faaliyetlerine bağlı olarak Reşid ve Dimyat’ta pirinç daireleri ve yağhaneler mevcuttur. Bunlardan Reşid’de bulunan iki pirinç dairesi ve bir yağhane buhar ile idare olunmakta, geri kalanlar öküz ile döndürülmektedir. Reşid’de birçok demirhane ve yelken bezi fabrikası vardır. Burada mükemmel bir de debbağhane olup, bunların her birinde külliyetli alât ve mühimmat bulunmaktadır. Her bir

²⁰ Umumî Vali. Hoffman, s.193.

²¹ Aslen Ermeni olan Bogos Bey aynı zamanda Mehmed Ali Paşa’nın Dış İlişkiler Başdanışmanıdır. Fahmy, s. 87.

²² Varşe: Arapça atölye. <http://www.arapcasozluk.gen.tr/index.php?q=atelye>

²³ Müdehharat: İstif edilmiş, yağılmış, biriktirilmiş mallar.

işletmenin ayrı ayrı nâzır ve mübâşirleri olup, özellikle buhar varşelerinin nâzırları buhar ilmini Avrupa'da öğrenmiş "evlâd-ı Araplar" dır. Bunların bütün hesap kitapları Ticaret Müdürü Bogos Bey'e takdim edilir. Reşid ve Dimyat'ın müstakil muhafız ve hazinelerinin yanında, buralara bağlı tüm köylerin de müstakil müdürleri vardır. Tüm bunların hepsinin hesapları Ticaret Divanı'na bağlıdır ve hepsi Bogos Bey'in idaresindedir.

Layihada, Nefs-i Mısır, Hicaz, Yemen, Sudan ve Necid'in bütün gelir ve gider defterler ile bunlardan sorumlu müstakil bir mübâşirin, İradât-ı Mülkiye Müdürü ünvanıyla Mirliya Manastırlı Hasan Bey'in idaresi altında olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde Cîze ve Kalyûb müdüriyeti Mahmud Efendi ve bahriyeden Celil Efendi'nin, Menufiye ise Abdullah Bey isimli birer müdürün idaresi altında olup, tüm bu müdüriyetlerin kendilerine ait hazineleri, hazine eminleri ve mübâşirleri olduğu yazmaktadır.

İzzet Bey, Bahr-ı Şarki, Bahr-ı Garbi ve Said el-Bahri denilen üç yer ile ilgili olarak, "yirmi sekiz tane pamuk varşesi olmakla yine her birinin müstakil nâzır ve mübâşirleri bulunmaktadır. Her bir işletmenin külliyetli varidâtı ve elinde çok miktarda pamuğu vardır. Bunlardan başka bu müdüriyetlerde yine müstakil nâzır ve mübâşirleri olan çok sayıda şeker fabrikası, çivit kârhanesi ve mirî işletmeler bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar müdürler tarafından idare olunsa da nâzır ve mübâşirleri başka başka olup, hesapları başka varidât zarflarında takdim olunmaktadır." demekte ve "Şarkıyye ve Garbiyye müdüriyetlerinde mirî çiftlikler de bulunmaktadır. Hatta bu çiftliklerden biri Avrupa usulü tarım yapmak üzere içinde bir okulun da bulunduğu ve adı Tecrübe Çiftliği olan bir çiftliktir." bilgisini vermektedir.

İncelediğimiz layihaya göre bahsedilen bölgede bunların yanında "İbrahim Paşa'nın, Ayas Paşa'nın, kerimleri Nazlı Hanım ve Zeynep Hanım'ın ve büyük oğlu Said Bey ile Hasan Bey, Halim Bey ve Mehmed Ali Bey'in başka başka çiftlikleri olup, içlerinde çok sayıda hayvan, alet ve bol miktarda tohumluk zâhire vardır. Her yer gibi bunların da müstakil birer nâzır ve mübâşiri bulunmaktadır."

Ramiz Paşazâde İzzet Bey kaleme aldığı layihada İbrahim Paşa ile ilgili olarak şu bilgileri paylaşır ki, Paşa'nın mal varlığını ortaya koyması açısından ilginçtir: "Ayrıca İbrahim Paşa'nın Mısır ahalisi tarafından Kasr-ı Ali denilen ve etrafı bütün zeytin bahçesi ve sebzelik olan gayet mümbit bir mahal ile başka başka köylerde de ziraatı vardır. Buradan bol mahsul elde edilmektedir. Hatta evvelki sene zâhire sermayece az olmasına rağmen ayrı yıl İbrahim Paşa

yüz bin urup²⁴ mahsul almıştı. Ayrıca köylerde olan ziraatında kullanılmak üzere pek çok hayvanatı, alet-edevatı ve tohumluk zâhiresi vardır.” İzzet Bey, İbrahim Paşa'nın burada yaklaşık on bin baş öküzü olduğunu tahmin etmektedir. “Bunlardan başka İskenderiye’de konsolosların oturdukları ve Kâle dedikleri konaklar da İbrahim Paşa’ya aittir. Başka yerlerde olduğu gibi İskenderiye’nin etrafında dahi ziraatı çoktur. İskenderiye ve Reşid’de senelik geliri kırk iki bin akçeye ulaşan tarla, bağ ve bahçe gibi emlak ve ziraatı vardır.”

İbrahim Paşa'nın mal varlığını nasıl idare ettiği hakkında layihada şu bilgiler yer almaktadır: “Meşhur Reisî Ratib Efendi merhumun oğlu Burhan Efendi'nin iki oğlu vardır ki birine Ratib Efendi derler Girit'te Kandiye meclis nâzırıdır. Diğer oğlu ise Ali Burhan Bey derler önceden mirliya rütbesiyle İskenderiye tersanesi nâzırı iken azlolunup nişanı alınmış ise de, şimdi İbrahim Paşa'nın Mısır'da vekilidir. İşlerinin büyük çoğunluğunu maiyetindeki, tüm hesap kitap işlerini yürüten Tedoros Ahmet adlı bir mübâşir ve mali işlerde yetkili Artin adında bir sarraf ile beraber yürütmektedir. Bunun dışında bütün bağ, bahçe, ziraat ve emlakinin nezareti dahi Bonofor dedikleri bir Frengin elindedir. Aylık faizlerini almak ve onlarla kendini idare etmek üzere İbrahim Paşa ona bin kese akçe vermiştir.”

Layihada belirtildiğine göre İbrahim Paşa Mısır'ın haricinde bir mahalli orman yapmış ve burada bir sabunhane yaptırmıştır. Yağını zeytin ağaçlarından ve odununu ormanlardan alıp burada sabun kaynatmaktadır. Ayrıca burada şeker imal etmek için şekerhaneler kurmuş, hatta rom yaptırmak için gerekli aletleri dahi getirtmiştir.

Tüm bunların yanında İbrahim Paşa'nın Nil’de iki yüz otuz adet kanca ve zehebiyesi ile Şâb denizinde²⁵ de aynı şekilde haylice kayıkları vardır. İzzet Bey’e göre Paşa'nın emlaki satılmak lazım gelse bir yedi-sekiz yüz bin kese akçe tutar. Aynı zamanda İbrahim Paşa'nın kasrındaki hazinesinde hayli mücevherat ve sipahlığı olup ve haremdeki hazinesinde altın olarak on sekiz bin kese nakdi olduğunu kendisi söylemekte ve bilenler dahi bunu böyle nakletmektedirler. Kasrındaki kütüphanesinde epey de kitap bulunmaktadır.

İzzet Bey İbrahim Paşa'nın Ahmet, Mustafa ve İsmail adında üç oğlu olduğunu, bunlardan Ahmet’in on dört-on beş yaşında var ise de, öbürlerinin yedişer-sekizer yaşında olduğunu belirtmektedir.

²⁴ Urup: Yaklaşık 2 kg. buğday alan bir ölçü birimi.

²⁵ Kızıldeniz.

Ramiz Paşazâde İzzet Bey, İbrahim Paşa'nın bütün ziraatında kullandığı hayvanların, aletlerin, tohumluk zâhire gibi birikimlerin tümünün toplam olarak yetmiş-seksen bin keseye karşılık gelmekle, hepsinin hesap ve kitabının Ali Burhan Bey, Bonofor, Tedoros Ahmed ve sarrafı Artin'in elinde olduğunu ve tüm hesap detaylarının onlardan sorulması gerektiğini belirtir. *"Ve onların ifadeleri doğrultusunda her mahallin nâzır, mübâşir ve defterlerine bakılırsa keyfiyet meydana çıkar."*

İzzet Bey kaleme aldığı layihada Mısır'da bulunan askeri üretim merkezleri ve ürünler hakkında da aşağıdaki bilgileri vermektedir; *"Cihadiye Divanı'na²⁶ bağlı Mısır'ın içinde Havz-el-Mersud ve Kale tüfenkhaneleri vardır. Kale'de top imali ve bakır eritme işlemleri için buhar kullanıldığı gibi Havz-el-Mersud tüfenkhanesinde de buhar kullanılmaktadır. Bunların yanında çuka fabrikalarının boyahanesi dahi buharlıdır. Aynı zamanda burada çok sayıda saraçhane, merkur varşeleri, terzi varşeleri, hıyam (çadır) varşeleri, yine çok sayıda demirhaneler, zuhurat varşesi, tüfek kundağı varşeleri, Adeviyye baruthaneleri ve eski Mısır'da güherçile kalhanesi²⁷ ile Bulak'ta büyük ve nefis demir dökümhanesi ve çuka fabrikaları vardır. Bunların her birinin "evlâd-ı Arab'dan" kolağası rütbesinde yüz beş tane ve her birinin başka başka nâzırları var ise de hesap kitap için hususi mübâşirleri dahi olup, hepsi hesaplarını Cihadiye Divanı'na takdim ederler."*

"Cihadiye Divanı'nda olan mühimmat kaleminde hepsinin kayıtları vardır. Bu mühimmat kaleminin nâzırı Türk uşağı olarak kaymakam Ömer Efendi'dir ve devlet bendesidir. Kale'nin hazinedarı Habib Efendi'nin damadı Miralay Mihri Bey olup, hususi mübâşiri dahi vardır. Daha önce bahsi geçen iki tüfekhane gayet az demir ile üç yüz tüfek verir. Çuka fabrikalarında da iki yüz altmış iki dest gâh olmakla her biri dokuz bin arşına kadar askeriyeye mahsus kaba çuka imal edebilir."

"Cihadiye'nin Reşid'de dahi bir büyük debbağ hanesi olup bunların hepsinin sayısız mahzenleri ve mahzencileri olmakla "müdehharat" tabir ettikleri alet, edevat ve sermayeye külliyetli varlıkları olup, hatta hesaplarında hepsinin müdehha-

²⁶ 1826'da okullardaki ve birliklerdeki askeri eğitimi merkezi bir kontrol altına almak için bir Öğretim Komisyonu yani "Divan el-Cihadiye" kuruldu. Bu tarihten sonra sivil okullar Divân-ı Âli, askeri okullar ve hastaneler de Divân-ı Cihadiye adlı kurullar tarafından idare edilmeye başlandı. (Ergün, 2015: 282, 288)

²⁷ Kal: Eritmek

ratı tahmini seksen bin keseden fazladır. Ve bunların bânisi Ali olup cümlesi bugünkü günde yapılmak lazım gelse beş-altı yüz bin kese akçe ile vücuda gelmez zannederim.” cümleleriyle Mehmed Ali Paşa'nın ordu merkezli yaptığı tüm yenilikler burada da kendini göstermektedir. Üretimi yapılan hemen her şey kurulan yeni ordu için yapılmaktadır. Ayrıca her ne kadar İzzet Bey, Mehmed Ali Paşa'yı tasvip etmese de²⁸ yapılan yatırımları ve işin büyüklüğünü takdir ederek, Paşa'ya hakkını teslim etmekten geri durmamıştır.

Bilindiği gibi Mehmed Ali Paşa'nın tüm yenilikleri takip etmek ve uygulamak için Avrupa'ya pek çok kişiyi göndermiş ve döndükleri vakit de onlardan faydalanmıştır. Bu minvalde, incelediğimiz layihada yer alan aşağıdaki bilgiler de bunu teyit eder mahiyettedir. *“Bu mühimmat varşelelerinin teşkil nâzırı Miralay Hüsnü Bey olup, müfettişi Medaris-i Cihadiye müdürü Mirliwa Edhem Bey'dir. Zira Mısır'da en iyi mühimmatı ihdas eden ve bütün varşeleri bina ettiren ve her birinin ahval ve inceliklerini en iyi bilen odur. Her lisanı ve hendeseyi çok iyi bilip Fransa ve Londra'ya dahi bundan iki sene önce gitmiş geçmiş olmakla çok şey tahsil etmiştir. Şöyle ki mühimmatın ilmi ve ameliyesinde ol derece mahareti vardır ki İslam'da ona faik adam yoktur denilebilir. Feylesof meşreb bir adam olup devlet bendesi ve ketum biridir. Mehmed Ali Paşa evvelki seneler kendisine ziyade hakaret etti ve nişanını aldığı için ona ziyade gayzı vardır. Ama her mahalde izhar etmez ve görünüşte işine fütur vermez bir acaip adamdır.”*

İzzet Bey'e göre Mısır'da Halebiye mahzeni denilen bir yer vardır ki tüm mühimmat burada durur. Hatta bu mahzende henüz el dokunmamış on iki bin ve küsur Fransızkâri tüfenk bulunmaktadır.

Layihada Mısır'ın askeri durumu hakkında da aşağıdaki bilgiler verilmektedir: *“Mısır'a bir saat mesafede olan ve Ter'a denilen yerde birinci piyade topçu alayı ikametle ne kadar topu ve mühimmatı var ise onun himayesindedir. Buranın da kendine mahsus mahzeni vardır.*

Halebiye mahzeninin dört adet mahzencisi ve her çeşit mühimmatın iyi veya kötü olduğunu kontrol edecek dört adet imtihançısı ve mahzenin ayrı ayrı nâzır ve mübâşiri olup bunlar tüm hesaplarını Cihadiye divanına takdim ederler. Bunlar her şeyi cedîd ve atik temin ile yani kuruş hesabıyla alırlar ve kuruş hesabıyla sarf ederler. Alayların her birinde ne kadar mühimmat var ise isim ve adedinden

²⁸ Bkz. Keha, agm, s. 1431 vd.

başka kuruş hesabıyla miktarı yer almaktadır. Hepsinin Cihadiye divanında miralaylık senedi vardır, hesap onunla görülür ve devir teslim işleri bunun mucibince olur.

Bağlı müdüriyetlerde otuzdan ziyade güherçile ma'mulleri denilen güherçile haneler olup Mısır'da da bunlardan bulunmaktadır. Hatta Kasr'ul-Ayn ma'mulü hayli büyüktür. Bunların hasılatları Mısır'daki güherçile kâl hanesine gelir ve hepsiyle baruthaneler nâzırı ve bir müddet Avrupa'da bulunmuş olan Miralay Emin Bey ilgilenir. Müstakil bir de mübâşiri vardır. Senesinde tüccara beher kantarı yüz birer kuruş olarak çok miktarda güherçile satılır. Bereketli bir şeydir. Ve bu güherçile ma'mullerinin hepsinde hayvanat ve çeşitli aletler olmak üzere hayli müdehharat vardır."

Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'da açılan okullara da yer verilen layihada İzzet Bey bu okullar hakkında şunları yazmaktadır: "Mısır'da Cîze'de süvari mektebi, Ter'a'da topçu mektebi, Dimyat'ta piyade mektebi ve yine Mısır'da lisan mektebi ve saire gibi çok sayıda mektepler vardır. Ve Hangah'da tıp mektebi ve Şubra'da baytariye mektebi ve Mısır'daki Dar'ül-Taba'a ve Bulak'taki hendesehane ve aksamı Divân-ı Medarisin idaresinde olup hesap ve kitabına onlar bakarlar. Adı geçen Ethem Bey buranın müdürüdür. Ayrıca bunların medaris hazinedarı, mübâşiri ve sarrafi olup senede otuz bin keseye yakın masrafı vardır. Mısır'da iki ispitallye olup Azbekiye ispitallyesi memleket hastalarına mahsus olmakla yönetimi Divan-ı Hidivî'ye²⁹ yani A'yas Paşa'ya bağlıdır. Ayrıca Kasr'ul-Ayn'da da bir umumi ispitallye olup Cihadiye'nin elindedir. Bu iki yerde de hayli eşya ve müdehharat vardır.

Cihadiye'ye bağlı tüfenkhane ve top ve bakırhanesi vapur ile idare olunurken bunlardan başka tüm varşelerin sâfiye tabir ettikleri çarklarının idaresi öküz ile olmakla, hepsinde birkaç bin hayvan vardır ki her biri bin-bin beş yüz kuruş eder. Bu suretle yalnız Cihadiye'de sekiz-on bin keselik hayvanat vardır. Cihadiye'nin her sene görülen hesaplarının defterleri Mısır defterhanesinde müstakil bir mahalde muhafaza edilmektedir. Bu defterler incelendiğinde cümlesinin mevcudat ve müdehharatının bilinmesi mümkün olacaktır."

İzzet Bey kaleme aldığı layihada sadece Mehmed Ali Paşa ve ailesine ait bilgiler vermekle kalmamıştır. Bu layihada devlete ait olan işletmeler ve bunların işleyişi hakkında da malumat verilmektedir: "Mülkiyeye ait şeylere göz atacak olursak pek çok yerde bulunan pamuk fabrikalarına ek olarak

²⁹ Sivil İşler İdaresi. Fahmy, s. 179.

Mısır'da ve Şira yolunda vapur ile idare olunur büyük pamuk fabrikaları da vardır.

Mısır'ın içinde iki tane büyük basmahane bulunmakla pamuk fabrikalarında üretilen ürünlerin büyük bölümü Mısır basmahanesi ambarına gelmekle oradan bey³⁰ olunur. Buraya gelen mamullerin hepsinin hesapları Mısır'daki "İrâdât-ı Mülkiye" tarafından tanzim olunur. Bunların her birinde yüzer-yüz ellişer tane-den başlayıp dört yüz taneye kadar öküz bulunur. Hepsinde toplam on bin baş kadar öküz vardır ve her biri bin-bin beş yüz kuruş eder. Bu hesapla buralarda yalnız on beş bin keselik hayvanat bulunur. Pamuk fabrikalarında sermaye olarak pamuk ve pirinç dairelerinde pirinç doludur.

Mısır debbağhanesi de mülkiyenin idaresinde olmakla burada mirinin yedi bin kese sermayesi vardır. Bu debbağhanenin de müstakil nâzır ve mübâşiri olmakla tüm hesabını mülkiyeye verirler."

İncelediğimiz layihadan Mısır'daki tersaneler hakkında da aşağıdaki bilgilere ulaşmak mümkündür: "Bulak tersanesinde mirinin hayli kanca ve zehebiyesi olup ve kırk bin ve küsur kese reisler üzerinde alacağı vardır. Zira cümle miri kapaklarını zaman³¹ tabir ettikleri senelik bir bedele kiraya verirler. Bahriyede çalışanların geri kalanının paraları dahi tersane tarafından tahsil edilir ve tersane mahzenlerinde kereste ve saire gibi hayli eşya vardır. Hatta kulunuzun bildiğime göre birkaç bin keselik yalnız senet ve bono olarak müdehharatı vardır. Bu tersanenin hususi meclisi, nâzırı ve mübâşiri vardır. Bunlar hesaplarını mülkiyeye takdim ederler. Senelik on bin keseye yakın hasılatı var ise de mühimmat ve saire nakliyle bu para mahsub olduktan sonra mirinin daha vereceği çıkmaktadır."

Layihadan anlaşıldığına göre; Mısır'ın kişi başına olan vergisi, esnaftan ve tüccardan alınan salyanesi, Mısırlılar tarafından vakaat'ül-faze denilen sırma ve gümüşhanenin idaresi, darphane, Bulak ve eski Mısır gümrükleri, balık ve memleha mukataaları, dolap vergileri ile zecriye ve hurma iltizamları mülkiye tarafından satılmaktadır. Yine layihaya göre darphanenin mübaya'asını idare etmek için mübaya'acı olarak görev yapan Agob'da da mirinin beş yüz kese sermayesi bulunmaktadır.

İzzet Bey; Sudan'da Medine-i Mehmed Ali'de olan şap madenleri için gönderilmiş ve büyük çoğunluğu layihanın kaleme alındığı tarihe kadar

³⁰ Bey': Satmak.

³¹ Zarar ve ziyana karşılık verilen bedel.

kullanılmış ve geriye pek bir şey kalmamış olan yirmi bin keselikten ziyade mühimmattan ve Sanad adasında da bir tersaneden bahseder. Bu tersanede her ne kadar demir aksamı Mısır'dan gönderilse de Sudan'da orman çok olduğu için çok sayıda kayık inşa edilmektedir. İzzet Bey, üretilen bu kayıkların Fizan yoluyla Mısır'a gönderildiğini ve oldukça kârlı bir iş olduğunu söylemektedir. Ayrıca Sudan da hükümdarlık olmakla birlikte kendi hazinesi ve mübâşiri bulunmaktadır.

İzzet Bey, Süveys'ten Şâb Denizi'nin boyuna ta Hudeyde ve Luhiyye'ye kadar sahilde bulunan ve her birinde az çok mühimmat bulunması muhtemel yerleri, Mekke, Cidde, Medine ve Necid olarak sıraladıktan sonra, buraların birer umumi şevneleri ve her birinin ayrı nâzır ve mübâşirleri olduğundan bahseder. Bunun yanında layihaya göre Mekke ve Medine'nin müstakil hazineleri olmakla masraflarını kontrol eden hazinedar ve mübâşirleri vardır. Ayrıca her bir merkezin kendi muhafazasına mahsus olan askeri idareye yetecek kadar geliri var ise de Asir ve Yemen Araplarıyla bir vakitten beri bir savaş yapılmaktadır. Bu yüzden o tarafta lüzumundan ziyade asker istihdam olunmakla daima Mısır'dan para gönderilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu yüzden de burada senede yetmiş-seksen bin kese gidecek kadar bir masraf kapısı açılmıştır.

Layihada Girit ve burada görev yapan mübâşir hakkında da aşağıdaki bilgiler verilmektedir; *"Girit'te de şevneler ve ispitalyeler var olmakla her birinde hayli eşya olduğu Mısır'daki defterlerde görülmüştür. Bu varidâtın hepsi Mısır'daki "İrâdât Divanı'na" bağlı olmakla divan-ı mezburun mübâşiri vardır. Bu zat Cihadiye akçelerinden ve sair ondan bundan alarak elli bin keseye yakın akçe toplayarak Mısır'da bir kumpanya açmış ve başına Aleksan ve Mihayil namıyla iki sarraf koymuştur. Sonra işittiğime göre Mihayil'i çıkarmış yalnız Aleksan kalmıştır. Meblağın büyük kısmı onun bunun üzerinde ise de otuz bin ve küsur kesesi kendi zimmetindedir. Hatta senede yüzde on iki hesabıyla dört bin ve küsur kese akçe güzeşte hazineden verilmektedir."*

Ramiz Paşazâde İzzet Bey, Mısır'ın içinde miriye ait olan ve değeri on keseden yüz keseye kadar eder iki yüze yakın konaktan bahseder ki, bunların çoğunda mirinin malı dururken, bazılarında da misafirler oturmaktadır. Bunların hepsinin de Divan-ı Hidiviye'de defteri bulunmaktadır. Aynı şekilde Şira bahçesinin sakıyelerini idare için birçok rabitalı öküz olup, bahçe ve etrafındaki orman için ise pek çok alet ve edevat vardır. İzzet Bey tüm bu işleri yürüten müstakil bir nâzır bulunduğunu ve bu za-

tın Şira'ya bağlı birkaç kazanın da gelir-giderini kontrol ettiğini yazmaktadır. Aynı zamanda buranın hususi bir mübâşiri vardır ve bu mübâşir hesabını Varidât-ı Mülkiyeye takdim etmektedir.

Layihaya göre Mısır'da Kâle'de Hazine-i Hidiviye namıyla bir hazine olup, hususi hazinedar ve mübâşiri bulunmaktadır ki, Mehmed Ali Paşa'nın bütün ailesinin ve mülkiye çalışanlarının aylık masrafları buradan karşılanır. Bunun yanında yine aynı şekilde Kâle'de bir de "Emtia Hazinesi" vardır ki Mehmed Ali Paşa'nın bütün eşya ve mücevheratı bu hazinede durmaktadır. Bu hazinenin de hususi nâzırları ve mübâşirleri vardır. Bu hazinede Paşa'ya önceden veya sonradan devlet tarafından götürülmüş olan mücevher seyfler ve çelenklerin yanı sıra Paşa'nın kendisi tarafından yaptırılan mücevherler ve kıymetli şeyler muhafaza edilmektedir.

İzzet Bey "*Paşa'nın haremde de bir hazinesi var ise de Paşa ömr-i tabi'ye vasil olayım iddiasıyla haremi terk ettiği zaman harem hazinesini büyük kerimesi Nazlı Hanım'ın kasrına aldırılmıştır.*" demekte ve bu yüzden bu hazinenin mevcudatı ve defterinin nerede olduğu hakkında bilgisi olmadığını söylemektedir. Ayrıca İzzet Bey, "*bunun gibi bütün müdüriyetlerde ve Mısır içinde pek çok yerde çok sayıda hazineler olmakla buralar istila edildiği zaman her birinde birkaç yüz kese akçe bulunmuş olsa hepsinin toplamı yirmi-otuz bin keseye ulaşmış olur ve inşaallahu-teala daha çoğunu da elde etmek mümkündür.*" demektedir.

Layihada Mısır'da yürütülen hayvancılık faaliyetlerinden de bahsedilmektedir. Buna göre bu işlerin de hususi nâzır ve mübâşirleri olup, işler bunların eliyle idare olunmaktadır. Mirinin deve ve katırdan oluşan birkaç bin keselik hayvanatı bulunmakta ve tüm bunların hesabı mülkiyeden görülmektedir.

Buradaki kasaphane de her ne kadar miriden idare olunmakta ise de kâr ve zarar kendilerinin olmak şartıyla idaresi bir taahhütname ile dört fellaha bırakılmıştır. Ancak mirinin bunlardan iki bin kese alacağı vardır. Layihaya göre kasaphane önceleri miri tarafından idare ediliyor idiyse de miri bu işle başa çıkamamış ve hem zarar etmiş ve hem de vaktinde hayvan bulamadığı için üretim gerçekleştirememiş olmakla sonra bu uygulamaya dönülmüştür.

İzzet Bey tüm bunların yanında Paşa'nın Mısır'da yeni yaptırdığı ve tüm mevcut olan basma kitapları topladığı Mısır mahkemesinin bitişiğindeki büyük ve nefis bir kitabhaneden³² bahisle buranın içinde birkaç bin keselik kitap olduğunu söylemektedir.

Layihada "Mısır'da olan tüm bu işlerin hesabı Mısırca yılbaşı olan Şubat'ta görülmektedir." denilmekte ve "Her bölgenin müdehharat denilen mevcudâtının beyanıyla evvel seneki gelir ve harcamalarının usul ve özetinden ibaret olan defterlerin her sene Mısır defterhanesine senetleriyle beraber teslim olunması kuralıdır." bilgisi verilmektedir. İzzet Bey "İnşaallahu-teala defterhaneye bir zarar gelmeden defterler ele geçtiği takdirde her mahalde ne var ise hepsi anlaşılacaktır. Bu yüzden defterhanenin muhafazasıyla defterlerin zarar görmekten korunması hususunda aşırı sa'y ve gayret göstermek lazım geleceği bilinmektedir." dedikten sonra "Gerekli hassasiyetin gösterilmesinin emredilmesi hususunda ol-babda emr ve irade sizindir." diyerek, cümlesini bitirmektedir.

İzzet Bey ahalinin durumu ile ilgili de malumat vermekte ve şu bilgileri paylaşmaktadır: "Berüşşam'ın ekser arazisi vakıf ve tımar olup defterhanesi kayıtlarında ise "kısım-ı min'en-nısf" ve "kısım-ı min'el-hums" yazmaktadır. Hâlbuki fukara mahsulatının yarısını yahut beşte birini toprak sahibi vakfa veya tımarın sipahisine verecek olur ise diğer işlerini göremeyecek özellikle de umurca sabit olan vergisini veremeyecektir. Bu yüzden çok müddetten beri bu usul kalkmış olup genellikle sipahiye tımar geliri yerine koyun veya Şam hazinesi tarafından cüz'i bir şey verilmektedir. Vakıf için de durum bu şekildedir."

Daha önce bahsedildiği gibi Mehmed Ali Paşa Mısır'da ziraatta tekel sistemine geçmiş ve elde edilen mahsulatın yalnızca devlet ambarlarına satılmasını sağlamıştır. Bunun yapılabilmesi için de çok sıkı bir takibat gerçekleştirilmiş ve köylülerin köylerinden çıkmalarına bile izin verilmemiştir. Bu konu layihada da ele alınmış ve "Bundan başka bütün ileri gelenlerin ziraat vergisinden muaf olmasıyla yani vaktiyle her birisi bir hat veya emir tahsil etmekle bütün vergiler fukara üstüne kalmıştır. Bunun men'i için birkaç defa emir gelmiş ve çok himmet olunmuş ise de bu usul tamamen kaldırılamamıştır. Burada taahhüd sahipleri özellikle bir köyün genel durumunu görerek yani Muharrem, Cemaziyel-evvel ve Ramazan'da olmak üzere her dört ayda bir olmak üzere senede üç kere Şam-ı Şerif'te olan salyaneyi, Şam hazinesine taahhüt ederek vermek üzere, Şam hazinesinden bu köyün taahhüdünü almaktadır. Bu usul üzere köyün işlerini görerek hasat vakti ve harman zamanında önceden verdiği

³² Belgede bu şekilde geçmektedir.

akçenin balığan-ma-belağ (en üst tutar) güzeştesini ve sair ağalık namına bir meblağ ilavesiyle onun bedeli olarak istediği fiyata fukaradan zâhire almaktadırlar. Fukaranın da zâhireyi kaçırmasını önlemek için o köye, köylüler tarafından subaşı olarak tabir edilen beş-on atlı hizmetkâr koymaktadırlar. İşte Berrü'ş-Şam karyelerini asıl harab eden durum da budur. Zikr olunan aşar ve muafiyet ve subaşılık keyfiyetlerinin şimdiki istilada öncelikle def'i ve özellikle subaşılık dediğimiz maddenin de tamamen lağvı ne derece fukaranın refah ve rahmetini mucib olacağı meydanda olduktan başka, Tanzimat-ı Hayriye'ye dahi mutabıktır. Kaldı ki Şam'da olan Hama ve Humus hastır ve senelik altmışaltı bin kuruş yerler ile Şam Vilayeti'ne iltizam olunur. Buranın arazisi vali tarafından üzerindeki tohumluk zâhire ve öküz akçesi verilerek ziraat ettirilmektedir."

Layihada "Uygulanan usule göre bu Hama, Humus, Hısn'ül-Ekrad, Ba'lbek, Ma'arre, Hantuman ve Madik Kal'ası yedi müdirana verilmektedir. Eğer gene müstakil bu mahallere, buraların ahvalini bilen ve işten anlayan bir muhasıl ta'yin edilip, buralar Şam'dan ayrılır ve ziraatına öncelik verilir ise bu mahallerden yalnız on ve on iki bin kese hâsıl olacağı açıktır. Ancak buraların kurralarının Araplardan korunması çok gereklidir. Bunun için üç alay süvari ve bir batarya top ve bir alay piyade askerinin bu mahallerde bulunmaları farzdır. Beka'ul-Aziz, Hasye ve Raşiya ve Kuneytire emsali Şam'ın sair mukatalarının halleri dahi bunlara kıyas olunur ise caizdir." denilerek, buralar Osmanlı Devleti tarafından geri alındıktan sonra yapılması gerekenler de sıralanmıştır.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki vakıf arazilerine el koyduğu daha önce belirtilmişti. İncelediğimiz layihada bu konu ile ilgili olarak da şu bilgiler verilmektedir: "Mısır'ın arazisi dahi tamamen vakıf olmakla birlikte her birine hazineден birer miktar şey verilmek üzere zabt olunmuş, özellikle bir takım emlak sahibi olanların da köylere müdahaleleri yasaklanmıştır. Eğer gerek vakıflar ve gerek sair mal sahipleri mallarını zabt etmeye kalksa miriye bir şey kalmaz. Hatta bir Mevlevihane vardır ki eğer onun köylere kendine verilse yıllık otuz bin kese geliri olur. Bu yüzden buna dayanarak bütün vakıflar ve emlak sahipleri İstanbul'dan ferman çıkarttırarak yerlerini zabt etmeye kalkışacaklardır. Hâlbuki bunlara da müsaade buyurulur ise yine fukaraya gadir olur. Ve eğer bu gerçekleşirse mirinin gelirinin düşeceği de açıktır."

İzzet Bey Mehmed Ali Paşa'nın "Bundan başka dört yüz bin feddandan³³ ziyade olan arazi-yi maldan yani harac-ı araziden bir kısmını muaf olmak şartıyla

³³ Bir çift öküzle bir günde sürülen arazi miktarı.

Ruznamçe senediyle bütün familyasına ve ekâbir tebaasına" verdiğiinden bahisle "bu suretle el-i'badîye tabiriyle halka verilen bu makule dört yüz bin feddan arazinin vergisi dahi sair fukaranın üstüne kalmakla fukara pek harap olmuştur." demektedir. İzzet Bey'e göre bu durum aynı zamanda *"Tanzimat-ı Hayriye'ye dahi muhalif olduğundan bu durumun ref'iyle cümlesinden fukaranın malı gibi aynı şekilde (ale's-seviye) harac-ı arazi ve salyane alınması muktezâ-yı adalettir."* Yine İzzet Bey *"Ve Mısır'da bunun gibi yoluna konması iktiza edecek pek çok şeyler vardır."* dedikten sonra, kaleme aldığı ve çok değerli bilgiler verdiği bu layihayı *"Rabbim tanzimine muvaffak eyle âmin."* şeklinde bir dua ile bitirmektedir.

V. SONUÇ

Mısır'a vali olduktan sonra otoritesini ve gücünü günden güne arttıran Mehmed Ali Paşa, burada kurduğu sistemle kısa zamanda Mısır'ın zenginleşmesini sağlamıştır. Elde ettiği gelirlerle modern bir ordu kurmuştur. Mehmed Ali Paşa önceleri, bağlı olduğu Osmanlı Devleti'ne yardım etmişse de, aradaki ihtilaflar yüzünden isyan etmiş ve bu ordu ile Anadolu içlerinde ilerleyerek Payitahtı bile tehdit eder duruma gelmiştir. Paşa, elbette güçlü bir orduya sahip olduğu için yayılmacı bir politika izlemekten de geri durmamış, kendisi için stratejik öneme sahip olduğunu düşündüğü yerleri de bu ordu ile kısa zamanda fethetmeyi başarmıştır.

Böyle büyük bir ordunun hem parasal hem de lojistik olarak desteklenmesi ve ayakta tutulması elbette zor olacaktır. Ancak Mehmed Ali Paşa izlediği sıkı denetim politikaları sayesinde bunu başarmıştır.

Mısır'a ayak bastığı ilk günden itibaren önünde kendine engel olabileceğini düşündüğü herkes ve her şeyi birer birer ortadan kaldırmış, nihayetinde de Mısır'a vali olmayı başarmıştır. Cesur ve kurnaz yapısı sayesinde vali olduktan sonra Mısır'da tüm otoriteyi eline almış ve elde ettiği başarılar sayesinde büyük bir nüfuza kavuşmuştur. Mısır'da üretimi arttırmak için gerekli tüm adımları attıktan sonra yeni yeni ürünlerin tarımının yapılmasını da sağlamış, özellikle pamuk üretiminde elde ettiği başarılar kendisi için çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Elde ettiği gelirlerin büyük kısmı ile ordusunu finanse ederken, Mısır için hayati öneme sahip yatırımlar yapmaktan da geri durmamış ve bu sayede Mısır'ın zenginliğini arttırmıştır.

İsyanın son safhasında kaleme alınan bu layihada Mehmed Ali ve İbrahim Paşalar ile bunların ailelerinin sahip olduğu mal ve zenginlikler ele alınmıştır. Merkez yönetime yakın olduğu anlaşılan Ramiz Paşazâde İzzet Bey, konuyla ilgili olarak çok detaylı bilgiler vermiştir. Bu layiha sayesinde bu kişilerin sahip olduğu kişisel servetleri ve bunları nasıl yönettikleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Ayrıca sadece kişisel olarak değil, devletin tüm gelir ve gider organizasyonunun inceden inceye kurulan denetim sistemi sayesinde nasıl yönetildiği de bu layihada gözler önüne serilmektedir.

İzzet Bey kaleme aldığı bu layihada Mısır'ı bölge bölge en ince ayrıntısına kadar anlatmış, her yerin sahip olduğu zenginlikleri ve öne çıkan özelliklerini ortaya koymuştur. Bu sayede Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi altında ki Mısır'ı iyice tanımak mümkün olacaktır. Elbette burada Mısır'ın yeniden Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesi arzu ve isteğini taşıyan İzzet Bey için hiçbir zenginliğin gözden kaçırılmamasını sağlamak da önemlidir.

Layihada sadece bu kişilerin değil devletin sahip olduğu zenginliklere de yer verilmiştir. Bu layiha sayesinde Mısır'ın sahip olduğu işletmelerin yanında kullanılan teknoloji ve üretim sistemleri hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür.

Mısır kavuştuğu yeni yönetim sayesinde zenginleşmiştir. Ancak layihada zikredilen şeyler Lord Palmerston'un sözünü haklı çıkarır mahiyettedir. Yani Mehmed Ali Paşa zenginleşirken, halk eskiden olduğu gibi sıkıntılı ve yoksul yaşamına devam etmiştir. Zira layihanın son bölümünde bu konu üzerinde durulmuş, uygulanan sistemin fakir halk lehine tadil edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yapılan tüm bu işler ve yatırımlar Mehmed Ali Paşa'nın, Modern Mısır'ın Kurucusu ünvanını almasını sağlamışsa da, onun hayatı ile sınırlı kalmış ve onun ölümünden sonra Mısır yabancı devletlerin sömürgesi olmaktan kurtulamamıştır.

KAYNAKLAR

Altundağ, Ş. (1943). "Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd". *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 33-40.

- Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841, I. Kısım*. Ankara: TTK Basımevi.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Bağçeci, Y. (2014). "İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıali İlişkileri (1841-1849)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (32), 219-231.
- Balcı, R. (2011). *Kuşatılmış Vatan, Sultan II. Abdülhamit ve Mısır*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Esas Evrak (Y..EE..), nr. 91-1.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı. (2012). *Osmanlı Belgelerinde Mısır*. İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Bostan, İ. (2006). "Navarin". *DİA*, 32, 441-443.
- Devellioğlu, F. (1995). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğaner, S. (2004). "Mısır (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)". *DİA*, 29, 553-555.
- Eren, E. (2008). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergün, M. (2015). "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılaşması". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16 (3), 277-294.
- Fahmy, K. (2010). *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*. (Çev. Deniz Zarakolu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İnan, A. (1992). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karal, E.Z. (1995). *Osmanlı Tarihi. V*. Ankara: TTK Yayınları.
- Keha, M. (2016). "Mehmed Ali Paşa İsyanı Sırasında Mısır'ın Siyasi Durumuyla İlgili Sultan Abdülmecid'e Sunulan Bir Layiha". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 1415-1434.
- Kızıltoprak, S. (2001). *Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Mücadelesi: 1882-1887*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü.

Kramers, J.H. (1979). "Mısır (Osmanlılar Devri)". *İ.A.*, VIII, 243-250.

Kutluoğlu, M.H. (2002). "Kavalalı Mehmed Ali Paşa". *DİA*, 25, 62-65.

Mitchell, T. (2001). Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi. (Çev. Zeynep Altıok). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mustafa Nuri Paşa. (1980). *Netayic'ül-Vukuat*. (Sadeleştiren Neşet Çağatay). III-IV. Ankara: TTK Yayınları.

Özer, Y.Z. (1987). *Mısır Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

Özkan, A. (2005). *Mısır Vakıfları: Osmanlı Devri ve Öncesi*. İstanbul: İSAR (İslam Tarih Kültürünü Araştırma Vakfı) Yayınları.

Raif, R. ve Ahmed, R. (2011). *Mısır Meselesi*. (Yay. Haz. M. Öztürk, S. Özkaya Özer). Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi.

Rıza, Y. (1330). *Mısır ve Ordusu*. İstanbul: Matbaa-i Askeriye.

Şakul, K. (2010). "Osmanlılar Fransız İhtilali'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması". *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*. (Ed. Seyfi Kenan). İstanbul: İSAM, 255-313.